

**Червона книга Дніпропетровської області (рослинний світ) /
Гол. ред. А. П. Травлєєв. – Д. : ВВК Баланс-Клуб, 2010. – 500 с.**

Червона книга Дніпропетровської області увінчує кропіткі, багаторічні дослідження флористів, геоботаніків і екологів декількох поколінь. Вона завершена в плані реалізації світової та національної тенденцій і програм збереження біологічного різноманіття та, зокрема, рослинного світу.

Визначальні основоположні флористичні, екологічні дослідження І. Я. Акінфієва, О. М. Бекетова, О. Л. Бельгарда, О. О. Гросгейма, М. І. Котова, Ю. М. Прокудіна знайшли подальший розвиток в роботах М. О. Альбицької, Т. Ф. Кириченко, М. А. Сидельника, А. П. Травлєєва і були логічно продовжені В. В. Тарасовим та Б. О. Барановським (основними укладачами книги), В. В. Кучеревським та іншими вченими.

Створення Червоної книги є свідченням започаткованого нового етапу розвитку діяльності широких кіл науковців різних спеціальностей і громадськості в розв'язанні актуальних проблем охорони рослинного світу Дніпропетровщини.

Червона книга спрямована на закріплення в масовій свідомості необхідності заходів зі збереження рослинного світу загалом і окремих видів рослин як неперехідних національних цінностей. Охорона генофонду дикої флори Дніпропетровщини у вигляді окремих неповторних рослинних видів, як носіїв унікальних генів, є актуальним та невідкладним завданням всіх рівнів організованості соціального життя.

Матеріальною основою створення Червоної книги була природна флора Дніпропетровщини та створений на кафедрі геоботаніки, екології, ґрунтознавства Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара науковий гербарій, об'ємом 100 тис. аркушів, який включено до Міжнародної організації гербаріїв і зберігає неповторні збори флори Дніпропетровщини, започатковані І. Я. Акінфієвим, О. О. Гросгеймом, О. Л. Бельгардом, Ю. М. Прокудіним та іншими вченими.

В Червоній книзі Дніпропетровської області описано 451 вид рідкісних і зникаючих видів, в тому числі 16 з яких занесено до Світової Червоної книги, 27 видів – до Європейського червоного списку, 82 види – до Червоної книги України. На території Дніпропетровщини збереглися 80 видів, що зникли з території СНГ і 83 види, які крім Дніпропетровської області не зустрічаються більше ніде. Занесення до Червоної книги видів є результатом критичного огляду попередніх списків рідкісних та зникаючих видів області, вивчення літературних джерел та гербарних зразків.

Такий системний підхід до складання видового списку забезпечив об'єктивність, репрезентативність та достовірність опублікованих матеріалів, які безсумнівно визначають високий рівень науковості видання. Опис виду, наведення латинської, української та російської назви таксонів за останнім виданням номенклатури видів рослин є уніфікованими з останніми (1996, 2009) виданнями Червоної книги України та унеможливило плутанину, покращує сприйняття наукової інформації. В описах усіх видів виділяються природоохоронний статус, наукове та практичне значення, біоекологічна характеристика, ареал, чисельність виду та причини зміни, стан популяції, заходи охорони. Ціком доречним є посилення на місце того чи іншого виду в Червоній книзі України, Європейському та Світовому Червоних списках. Місця знаходження видів на території області подаються за літературними даними, гербарними зборами, фотографіями з відповідною хронологією, що засвідчує необхідність збереження рослин, популяції та є вихідною інформацією для моніторингу стану фітобіоти Дніпропетровщини.

Структурованість Червоної книги Дніпропетровської області дозволяє провести певні паралелі та порівняння з Червоною книгою України, щодо видового складу провідних родин покритонасінних рослин флори України.

Порівняльний аналіз провідних родин флори України та Дніпропетровської області виявив (табл. 1) сутнісну різницю у відносному числі видів, що охороняються, за винятком родини Brassicaceae. Вагомим доказом антропогенної трансформації флори Дніпропетровщини є значно вищий, порівняно з флорою України, відсоток видів усіх родин, які потребують охорони.

Достатньо контрастними є види родин Scrophulariaceae, з яких у флорі України охороняється тільки 2,92 %, а у флорі Дніпропетровщини – 27,87; Rosaceae – у флорі України – 3,11, а у флорі Дніпропетровщини – 35,21 %, Ranunculaceae відповідно 17,39 % і 43,75 %, Asteraceae – 7,3% і 20,83 %. Найбільш вразливими у флорі України є родини Ranunculaceae (17,39 %), Fabaceae (15,45 %), Poaceae (14,41 %), а у флорі Дніпропетровської області Ranunculaceae (43,75 %), Rosaceae (35,21 %), Fabaceae (27,68 %), Scrophulariaceae (27,87 %). За найменшим абсолютним числом видів, які охороняються у флорі України є родини Scrophulariaceae (5 видів), Rosaceae (9 видів), а у флорі Дніпропетровщини Apiaceae (9 видів), Brassicaceae (10 видів), Lamiales (11 видів). Характерним є те, що абсолютні числа видів, які

охороняються, однакові у родини Caryophyllaceae (21 вид) як у флорі України, так і у флорі Дніпропетровської області, близькими є показники родини Ranunculaceae – у флорі України охороняється 24 види, в Дніпропетровській області – 21 вид. Такий формалізований підхід підкріплений багатьма червонокнижними видами, що є спільними для обох флор.

Таблиця 1

Порівняльний таксономічний аналіз флор України та Дніпропетровської області за видами, що потребують охорони

№	Родина	Флора України			Флора Дніпропетровської області		
		всього видів, абс. число	видів, які охороняються		всього видів, абс. число	видів, які охороняються	
			абс. число	%		абс. число	%
1	Asteraceae	706	52	7,37	240	50	20,83
2	Poaceae	333	48	14,41	139	23	16,55
3	Fabaceae	330	51	15,45	112	31	27,68
4	Rosaceae	289	9	3,11	71	25	35,21
5	Brassicaceae	229	30	13,10	94	10	10,64
6	Caryophyllaceae	210	21	10,00	98	21	21,43
7	Scrophulariaceae	171	5	2,92	61	17	27,87
8	Lamiaceae	170	13	7,65	76	11	14,47
9	Apiaceae	156	15	9,62	57	9	15,79
10	Ranunculaceae	138	24	17,39	48	21	43,75

Червона книга складена так, що дозволяє достатньо широко біоекологічно характеризувати види, що охороняються, узагальнювати та співставляти різні характеристики. Особливо плідним є використання системи екоморф О. Л. Бельгарда (1950), що відкриває можливості прогнозування стану та розвитку рослинних видів на фоні екологічних умов.

Така деталізація дає можливість оцінити здатність існування та відновлення рослин, популяцій в певних екологічних умовах, визначаючи багатоаспектність використання Червоної книги Дніпропетровської області науковцями біологами, екологами, вчителями, дослідниками природи, екологічною громадськістю.

Взявши до уваги, що кожний біологічний вид може займати різні положення в системі екоморф О. Л. Бельгарда ми проаналізували з таких позицій ряд провідних родин покритонасінних рослин Червоної книги Дніпропетровської області, виявивши різні екоморфічні спектри та ємності у межах тих чи інших екоморф. Попередній екоморфічний аналіз червонокнижних видів Дніпропетровської області показав, що більшість їх належить до такого кліматоморфічного класу як гемікриптофіти, бруньки відновлення яких знаходяться неглибоко під землею та які здатні модифікувати життєдіяльність, існування на фоні аномальних умов клімату.

Червона книга Дніпропетровської області загалом відкриває широкі можливості деталізації та узагальнень біоекологічного характеру, щодо занесених до неї видів. Абстрагуючись від перехідних форм деяких екоморф і ценоморф (табл. 2, 3) ми проаналізували в якості таких прикладів провідні родини та виявили їхні специфічні особливості щодо насичення тими чи іншими екоморфами.

Так, у гігоморфічному відношенні найбільше число ксерофітів включають родини Fabaceae, Rosaceae. Найбільше число мезофітів включають родини Asteraceae, Caryophyllaceae, Scrophulariaceae, Ranunculaceae. Серед трофоморф у всіх родин переважають мезотрофи. Серед ценоморф (табл. 3) в усіх родин переважають степанти, крім родин Scrophulariaceae і Ranunculaceae, де загальним є більше число сільвантів.

Група палюдантів представлена невеликим числом видів, а група рудерантів – дуже обмеженим. Гіро-, трофо-, ценоморфічні спектри родин за співвідношенням форм є специфічними. Все це потребує поглибленого аналізу. В такому підході інформативність Червоної книги Дніпропетровської області відзначається високою ємністю та може слугувати основою подальшої поглибленої розробки.

Приймаючи до уваги загальну тенденцію підсилення синантропізації флори, ми звернули увагу на те, що до Червоної книги Дніпропетровської області занесено такі синантропні види (за В. В. Протопоповою, 1991) з родини Rosaceae, як *Geum aleppicum* Jacq., ксерофіт, бур'яновий вид, *Potentilla orientalis* Juz., ксерофіт, бур'яновий вид, *Potentilla thyrsoflora* Huels. et Zimmeter – ксеромезофіт, бур'яновий вид, *Sanguisorba officinalis* L. – мезофіт, кормовий вид. З родини Asteraceae – *Artemisia pontica* L. – ксеромезофіт, степант, кормовий вид, *Gnaphalium*

uliginosum L. – пратант, лікарський і бур'яновий вид, Phalacrachena inuloides Pjijn. – пратант, мезофіт, бур'яновий вид, з родини Lamiaceae – Lamium album L. – сільвант, мезофіт, лікарський, технічний вид, Salvia austriaca Jacq. – степант, ксеромезофіт, декоративний вид, з родини Boraginaceae – Symphytum tauricum Willd. – сільвант, мезофіт, з родини Scrophulariaceae – Linaria biebersteinii Bess. – степант, мезоксерофіт, бур'яновий вид, Linaria macroura Bieb. – степант, мезоксерофіт, Melampyrum arvense L. – степант, мезофіт, отруйний вид.

Таблиця 2

Гігоморфічність і трофоморфічність видів Червоної книги Дніпропетровської області

№	Родини	Число видів	Кількість гігоморф			Кількість трофоморф		
			Ks	Ms	Hg	OgTr	MsGr	Mg
1	Asteraceae	50	19	24	7	6	34	10
2	Poaceae	23	9	7	7	7	10	6
3	Fabaceae	31	18	11	2	6	18	7
4	Rosaceae	25	13	11	1	2	19	4
5	Brassicaceae	10	2	5	3	4	5	1
6	Caryophyllaceae	21	6	11	4	9	11	1
7	Scrophulariaceae	17	2	12	3	1	12	4
8	Lamiaceae	11	5	5	1	1	6	3
9	Ariaceae	9	1	6	2	1	5	3
10	Ranunculaceae	21	6	13	2	3	11	7

Наведені синантропні види та бур'яни логічно привертають увагу до створення відповідної Червоної книги, тому що такі бур'янові види, як Agrostemma githago L., Avena fatua L. та інші майже зникли з рослинного покриву, який у степу має сутнісну різницю в площах, яку займає фрагментарно дика флора та культурна рослинність разом з бур'янами.

Таблиця 3

Ценоморфічність видів Червоної книги Дніпропетровської області

№	Родини	Число видів	Кількість ценоморф				
			St	Pr	Sil	Pal	Ru
1	Asteraceae	50	18	15	14	3	–
2	Poaceae	23	12	1	7	1	–
3	Fabaceae	31	22	2	6	1	–
4	Rosaceae	25	12	3	8	–	2
5	Brassicaceae	10	5	2	1	2	–
6	Caryophyllaceae	21	11	1	7	2	–
7	Scrophulariaceae	17	2	5	9	1	–
8	Lamiaceae	11	3	4	4	–	–
9	Ariaceae	9	2	3	3	1	–
10	Ranunculaceae	21	4	7	8	2	–

Створена Червона книга Дніпропетровської області містить розв'язання невідкладної, актуальної задачі інвентаризації рослинних видів, які потребують заходів збереження, охорони та розмноження. Фундаментальність цієї Книги, створеної на основі зусиль багатьох науковців, потребує її подальшої розробки в напрямку уточнення та поповнення видового складу, поглибленого бачення особливостей видового поліморфізму та генетичної гетерогенності рослинних популяцій на основі вчення М. І. Вавилова про біологічний вид, залучення і виокремлення в її складі певних флористичних і екологічних груп.

В. І. Шанда

професор, кафедра ботаніки та екології
Криворізького педагогічного університету

Е. О. Євтушенко

доцент, кафедра ботаніки та екології
Криворізького педагогічного університету